

УДК 316.462:94(477)

В. Ж. Попов

СТОСУНКИ ВЛАДИ ТА НАСЕЛЕННЯ МІСТ УКРАЇНИ У 1917–1920 рр.

У статті розглядається вплив органів управління в Україні на повсякденне життя мешканців промислово розвинутих міст в період національно-демократичної революції 1917-1920 рр. Визначені особливості функціонування державного механізму в обстановці глибоких соціальних зрушень на різних етапах революції. Аналізуються наслідки некомпетентності співробітників владних установ, основні методи керівництва громадським життям і спроби різних соціальних груп самостійно регулювати свою життєдіяльність.

Ключові слова: мешканці міст України, національно-демократична революція 1917-1920 рр., державне управління, місцеве самоєрядування, управлінський професіоналізм, саботаж.

Повсякденність, на перший погляд, не припускає контактів з державою. Це, за визначенням, недержавна сфера суспільства. Але в умовах нашої країни приватне життя традиційно піддається владній дії – впливу політичних кампаній, адміністративної регламентації, бюрократичного свавілля. Характер політичного режиму, стиль державного керівництва, рівень компетентності урядовців – ці і інші чинники надають іноді вирішального впливу на суспільство в цілому і кожного громадянина зокрема. Вивчення взаємовпливу держави і суспільства є актуальним і представляє науковий інтерес, оскільки дозволяє визначити алгоритм формування інститутів громадянського суспільства в Україні і досягнення ними реальної незалежності від державної машини. В цьому плані багатий фактичний матеріал надає період 1917-1920 рр., коли в країні розгорталися революційні процеси, пов'язані із запеклою боротьбою різних політичних сил за Україну. Протиборчі сторони робили ставку на підтримку місцевого населення, але стикалися або з його байдужістю, або з ворожістю. Конкретна картина подій, що відбувалися, та їх причини заслуговують уважного розгляду.

Зазначена проблема знайшла певне відображення у вітчизняних наукових дослідженнях. Державотворчі процеси в Україні у цей період досліджуються в роботах узагальнюючого характеру [1]. Ставлення до органів управління мешканців окремих міст розкрито у монографіях, присвячених історії конкретного міста [2]. Спроби українських урядів налагодити взаємовідносини з робітництвом охарактеризовані О.П. Реєнтом [3] та Б.І. Андрусиним [4]. Позиція українського селянства щодо центральної та місцевої влади аналізується у багатьох дослідженнях [5]. В цілому питання взаємодії широких кіл міського населення з управлінськими структурами, що часто змінювалися у період 1917-1920 рр., ще не було предметом наукового вивчення.

Мета роботи: визначити характер і соціальні наслідки функціонування органів влади в умовах національно-демократичної революції у промислово розвинутих містах України.

Для досягнення поставленої мети в статті розв'язуються наступні завдання: розкрити особливості взаємовпливу органів управління та міських мешканців у надзвичайних умовах; визначити причини та наслідки низького професійного рівня тогочасних управлінців; охарактеризувати специфіку шляхів досягнення управлінських завдань на різних етапах революції.

Початок нового державного будівництва у 1917 р. супроводжувався зростанням анархії в широких масах населення, розповсюдженням правового нігілізму, який посилювався в результаті відсутності реальних важелів дії влади на суспільство. Восени 1917 р. в Чернігові комісар Тимчасового уряду «їздив до села, умовляти, щоб не рубали казенний ліс-молодняк – так трохи не побили, ледве втік» [6, с. 76]. Мешканці міст все більше втрачали інтерес до політики, зосередившись на своїх повсякденних потребах. На це звертав увагу М.С. Грушевський: «Як легко у нас зібрати великий і гарно заспіваний хор, і як трудно зладити добрий, дисциплінований курінь на оборону українських вільностей!» [7, с. 26]. За оцінками сучасників, «досить мляво» у країні протікали вибори до Установчих зборів. Хоча й проходили мітинги на їх підтримку, в той же час учасники заходів не висловлювали особливих ілюзій, і байдуже заявляли: «Все одно розженуть. Ним це перешкода, а не радість, як нам» [8]. Через декілька місяців проходили вибори до Українських Установчих зборів. Вони не викликали вже «рішуче ніякого інтересу у населення; абсентеїзм досяг на цих виборах колосального відсотка. Виборці неначе передчували, що ані та, ані інша конституанта не дійде до вироблення конституції» [6, с. 21]. В.К. Винниченко з гіркою іронією відмічав, що «блискучі результати наших виборів лишилися тільки в паперах виборчих комісій» [9, с. 193].

Коли в Україні вперше встановилася радянська влада, вона почала вживати жорстких заходів для реалізації своїх рішень. Найпоширенішими акціями були реквізиції і конфіскації. Так місцеві ради регулювали, скажімо, грошовий обіг, примушуючи під загрозою трибуналу і вилучення товару приймати в магазинах певні грошові купюри [10]. Частину повноважень в початковий період правління більшовиків прийняли на себе громадські організації. Будинкові комітети, вибрані квартиронаймачами, повинні були організувати продовольче забезпечення та поліпшення побуту найбільш бідних громадян [11]. Продовжувалося паралельне функціонування нових та дореволюційних органів управління. Так, у Севастополі демобілізовані солдати з проханням про надання роботи звернулися до міської управи, та отримали завдання «вивантажити баржу з дровами на міський склад» [12]. Міська Дума Нікополя у лютому 1918 р. була стурбована підвищенням культурного рівня народу та організувала лекції для освіти робітників

і селян. Думська культурно-освітня комісія провела анкетування, щоб з'ясувати, які теми якнайбільше цікавлять громадян. Ось оцінка ставлення обивателів до цього почину: Не «шукайте їх на лекціях – лекції їм не потрібні. Не шукайте їх і в читальні – газети зовсім не цікавлять їх. Але пройдіть на «проспект» - там чорно від публіки, що гуляє. Ось де проводиться вільний час. Загляньте в ілюзіон, якщо тільки вам вдасться проштовхнутися туди, і ви побачите, що видовище драми цілком задовольняє духовні потреби» [13].

Вперше відчули ворожість до себе обох сторін, що борються, мешканці Києва у січні 1918 р., у момент наближення червоних. Ті, хто претендував на владу, ототожнював цивільне населення з своїми нинішніми супротивниками. Ті, хто владу втрачав, втрачав водночас і всякий інтерес «до безпеки, прожитку, політичних симпатій» мирних обивателів. А. Гольденвейзер відзначав: «Згодом ми неодноразово мали випадок переконатися у непохитності цього своєрідного соціологічного закону» [6, с. 24,25]. Населення міста відчувало себе залишеним напризволяще – «жалюгідною іграшкою в руках безвідповідальних політичних експериментаторів» [6, с. 25].

Створення Української Держави гетьмана Скоропадського супроводжувалося певним налагодженням роботи адміністративного апарату. Але і на цьому етапі революції пересічні громадяни не могли реалізувати свої інтереси, що відбивалося на їх ставленні до гетьманату. Не на висоті виявилось місцеве самоврядування. Розширення його прав не було використано достатньою мірою. Зокрема воно, «блискуче відзначившись у галузі політичної фразеології, у галузі діловій виявилось непрацевдатним» [14]. Коли до Києва приїхали голодні солдати з німецького полону, «громадські організації багато і мирно волали про борг і про те, як небезпечно створювати кадри скривджених і незадоволених, чуйних до більшовицької пропаганди». В той же час дружина журналіста М.С. Мільруда, яка ніколи не займалася громадською діяльністю, «стала варити щі та кашу, і разом зі своєю прислугою відносила обід до бараків, де годувала щодня до двадцяти чоловік» [15, с. 317]. У червні 1918 р. Харківська земська управа не знайшла коштів на платню службовцям. Директор одного з медичних навчальних закладів просив дозволу «видавати платню службовцям частинами із сум, отриманих за лікування хворих» [16, арк. 48]. З розпадом єдиної держави припинилося фінансування багатьох громадських організацій. Міністерство народного здоров'я та державного піклування було готове надати грошову підтримку тим «встановленням цивільного піклування, які із створенням Української держави втратили зв'язок зі своїми центральними органами у Петербурзі». Малися на увазі колишнє відомство Імператриці Марії, колишній Романівський комітет, Піклувальне товариство трудової допомоги та ін. [17, арк. 55]. Проте, обставини загального безладдя в країні перешкоджали реалізації державних функцій. У червні 1918 р. директор департаменту державного піклування відзначав, що ще у квітні губернським комісарам був направлений циркуляр товариша міністра внутрішніх справ із запитом про існуючі добродійні установи. На жаль, відповідей з губерній майже не надійшло, «ймовірно, від розпаду поштових стосунків» [17, арк. 82зв.].

Авторитет держави в очах її громадян підривав той факт, що реальними повноваженнями на території України володіли німецькі військові власті. У липні 1918 р. для поїздки на земському автомобілі по Харківській губернії «для здійснення грошових розрахунків із селянами за утримання вихованців губернського земства» був потрібен дозвіл німецької комендатури [18, арк. 36]. Органи управління Української Держави у Києві були стурбовані вирішенням власних проблем. Міністерство торгівлі і промисловості у серпні 1918 р. просило дозволу Міністерства продовольчих справ на вивіз з Херсонської губернії «двох вагонів борошна для розділу між урядовцями» [19, арк. 60]. Центральний апарат займався такими дрібницями, як вивіз з Києва одного вагону варення. Причому питання про військову охорону вагону мало бути вирішено знову ж таки зверненням «до німецьких воєнних властей» [19, арк. 76]. Украй низькою була виконавська дисципліна при реалізації рішень, які ухвалювалися. Наряди міністерства продовольчих справ «не раз відмінялися, а частіше залишалися без жодного виконання». В результаті міське населення було віддано на відкуп спекулянтам, що стимулювало зростання цін. «Предмети першої необхідності стали рідкістю і в них відчувається найсильніша потреба» [20, арк. 60, 60зв.]. В докладі державної варті від 17 серпня 1918 р. наводилися чинники, які сприяли падінню популярності влади: «Ненормальна постановка продовольства в містах, дорожнеча, незадовільна доставка вантажів, збільшення цін на продукти, яке викликано залізничним страйком, і, не дивлячись на закінчення останнього, залишається незмінним – турбує населення і викликає різку критику дій Уряду» [21, арк. 10]. Відсутність на території України «влади, що користується довір'ям мас», було однією з причин активного повстанського руху [22, арк. 41].

Невпевненість міського населення у міцності влади відчували сторонні спостерігачі. Знаходячись у Києві, російський офіцер Р.В. Гуль відзначив, що «упевненість в близькій небезпеці розділяється всіма... Її реально бачать, розуміють і сьогоднішні правителі України, але у них немає «своєї сили», на яку можна було б опертися. А чужа - німецька - після революції з кожним днем стає ненадійною» [23, с. 76]. У листопаді 1918 р. в Донбасі, напередодні початку робочого страйку, представники варті «сховалися, рятуючись від розправи з ними страйкарів» [24, с. 22].

Коли Українську Державу змінила Директорія, ставлення мешканців міст до влади не змінилося. Р. Ігренев, що проживав у Катеринославі, затверджував, що в установах, керованих петлюрівцями, «панувала повна безтолковщина. Одна установа не підозрювала про існування іншої; кожне відомство окремо безпосередньо зносилося з Києвом. Щодня публікувалися накази про мобілізацію, які в той же вечір відмінялися. Так принаймні п'ять разів оголошувалася мобілізація студентства і жодного разу не виконувалася» [6, с. 189]. В.К. Винниченко підкреслював, що людські настрої, ситуація у їх душах владу не цікавили. Її задовольняла «показна, декоративна сторона. Для неї вивіска є найголовніше» [25, с. 202].

Новий наступ червоних на Україну посилив анархію. Юнкер Яконовський, що пробирався на Дон до Денікіна, зафіксував цю ситуацію у своїх спогадах: «Довга груднева ніч. Потяг наш, у принципі, йде до

Харкова, через Люботин, але, звичайно, тільки у принципі. Для цього потрібно, щоб в Харкові була б та ж влада, що в Сумах і в Люботині. Учора увечері, скрізь були петлюрівці. Сьогодні в Люботині ще петлюрівці, але у Харкові вже більшовики. Взнаємо це не відразу» [26]. На правому березі Дніпра ситуація не була антрохи краще: «Петлюрівська влада за залізничний міст на Дніпрі не розповсюджується. Там територія «Народної Армії» Григор'єва, який воює з німцями під Миколаєвим і підтримує озброєний нейтралітет з петлюрівцями. Залізничний рух зупинений з обох боків» [26].

Більшовики при черговому поверненні до України відновили політику націоналізації всіх галузей економіки. Для управління господарством був потрібен відповідний апарат. Для рядових обивателів це означало створення великої кількості робочих місць в різних установах. Робота припускала пайок, а значить, можливість врятуватися за голоду. Очевидно, що розростання бюрократичного апарату відбувалося за рахунок дилетантів, що замінювали професіоналізм писаниною і канцелярською тяганиною. В.В. Корсак, опинившись навесні 1919 р. на території України, зайнятої червоними, влаштувався до повітового раднаргоспу. Приймаючий його на роботу завідувач загальним відділом відверто заявив: «Я можу вас прийняти, відділів і посад у нас скільки завгодно. Але пайків ніяких, а платні я сам одержую 700 рублів. Хто ні поступить до нас, всі починають худнути» [27, с. 128]. Характер діяльності в радянській установі описаний таким чином: «Всі тягнули життя паперово-чорнильне». Судячи із звітів, в повіті будувалися школи, лікарні, мости, театри, Народні будинки. Втім, відбувалося це будівництво тільки на папері. Насправді не було простих цвяхів і сокир [27, с. 130]. При відвідинах у Києві установи під назвою «Завкомжелтрест» жодне питання не розв'язувалося на місці, всіх відвідувачів відправляли по інстанціях: «одних посилали поверхом вище, інших – поверхом нижче, третіх – до Раднаргоспу, четвертих – до виконкому; словом, з усіма було не слава богу» [27, с. 168]. Регулярний характер мали ухвали різного рівня, направлені на налагодження роботи апарату. У березні 1918 р. Катеринославський губернський комітет Рад зажадав від службовців не «збиратися групами, не переходити без діла з кімнати в кімнату і розгулювати по коридорах» [28, арк. 3]. Тоді ж у Мелітополі військові власті всіляко намагалися компенсувати недоліки у роботі радянських установ. Місцевий ревком обмежив свою діяльність тим, що видавав «без розбору» пропуски для виїзду на південь, в інших справах діяв «мляво». У рапорті армійського командування наголошувалося мале число працівників у апараті, досконала бездіяльність продовольчого комітету і неробство «надзвичайки» [24, с. 318]. У квітні 1919 р. Донецький губернський партійний комітет отримав інформацію про те, що ради і парткоми в районах по декілька днів не працювали, в результаті робочі рудників розбіглися у пошуках хліба. Апарати виконкомів «теж в перегонах за хлібом. Комнезами перейшли на положення продовольчих відділів і теж шукають хліба. Надії на донецьке вугілля за таких умов немає» [24, с. 369].

Більшовики у своєму прагненні перебудувати суспільство на принципах соціальної справедливості, поставили за мету «викоренити жебрацтво». Цю задачу, одночасно з іншими своїми функціями, у травні 1919 р. в Одесі повинен був вирішити комісаріат соціального забезпечення. Жебраки, віддаючи перевагу свободі, під різними приводами відмовлялися від допомоги, не бажаючи реєструватися і знаходитися потім під наглядом. Тим, хто погодився перейти у ведення комісаріату, надавалися безкоштовний обід і 120 рублів на місяць [29, арк. 7зв.]. У тому ж місяці проводився так званий «День бідноти». Він полягав у зібранні серед обивателів білизни, одягу, взуття і так далі. Займалися цим профспілкові активісти і червоноармійці. Кожний житель міста міг залишити собі «три зміни білизни, одну пару взуття і одне плаття». За спостереженнями, ревізіція проводилася безсистемно, і, природно, зустріла протидію [29, арк. 8]. У Харкові в той же час Ради займалися організацією примусових робіт інтелігенції «з очищення трамвайних ліній та поховання розстріляних», а також «конфіскацією будинків і майна осіб, що пішли з міста» [30, арк. 93]. Раднаргоспи підпорядковували своєму контролю всю торгівлю, «окрім галантерейних і залізних виробів». За оцінкою білогвардійських агентів, населення не виказувало протесту, оскільки було залякане терором [30, арк. 93].

У липні 1919 р. наказ Нікопольського ревкому відзначав «розхлябаність у роботі багатьох радянських установ. Деякі завідувачі відділів нерідко відсутні на своїх постах. Деякі установи займаються всякими відписками, заводячи бюрократичну канцелярську тяганину» [31, арк. 16]. Тоді ж у Нікополі відділ народної освіти вирішив організувати Раду з представників пролетарських, вчительських і учнівських організацій, щоб вибрати вчителів для нової трудової школи. «Всі спроби відділу (організувати Раду) дотепер розбивалися об байдужість тих груп, які повинні послати до Ради своїх представників». Керівники освіти не вважали за можливе «залишити школи функціонувати на старих підставах». Було у черговий раз призначено засідання Ради, і вирішено було вважати його законним, скільки б представників не зібралось [32, арк. 3, 3зв.].

За короткий час правління більшовиків у 1919 р. встигла сформуватися велика соціальна група – радянські службовці. «Стурбовані, покірливі, голодні», що поступали на роботу ради шматка хліба, вони складали «більшість перехожих» [27, с. 145]. Майже вся ця величезна маса, яка служила в численних більшовицьких установах, залишилася в Києві при наближенні Добровольчої армії. Люди сподівалися «на кращі часи і більш дешевий хліб». Отримавши від більшовиків так звані евакуаційні гроші, колишні службовці швидко їх проїли. «Роботи ніде не можна було знайти, і люди розпродавали речі, плаття, залишаючись часто на зиму без теплого одягу» [27, с. 214].

Влада на місцях не відрізнялася ефективністю і при білогвардійцях. Накази про роззброєння населення не давали ніяких результатів у сенсі добровільної здачі зброї. Такі розпорядження часто просто не доходили до мешканців великих і малих населених пунктів. Наприклад, в селищі з населенням в 10 тисяч осіб наказ про здачу зброї був «розклеваний в одному екземплярі усередині волосного правління, сходу не збиралося, і населенню зміст наказу не був оголошений» [33, арк. 47]. Посадовці халатно ставилися до своїх обов'язків. Бахмутський кримінальний розшук у вересні 1919 р. відзначав, що в деяких ділянках «ховаються озброєні банди», а пристави міської варти «відносяться до цього абсолютно байдуже» [34, арк. 19]. Самоврядування

також не виправдало надій, що покладалися на нього. У липні 1919 р. в одному з повітів Харківської губернії – Богодухівському – пройшла нарада земської управи з питання про боротьбу з холерою. Земський лікар М.М. Земцов підкреслив, що у боротьбі з холерою «громадські установи Богодухова дуже мало енергійні, необхідно, щоб взявся за справу уряд і чинив належний тиск на суспільні організації, не зупиняючись, з причини важливості справи, і перед крутими заходами» [35, арк. 13]. Робочий клас був цілком поглинений матеріальними турботами, і майже не виявляв цікавості до політичних питань. Діяльність численних професійних спілок майже повністю зосередилася на економічних питаннях, і була направлена на «встановлення прожиткових мінімумів і залагоджування конфліктів між сторонами» [36, арк. 43в.].

Організація влади при білих полягала у відновленні колишніх органів управління, але результативність їх діяльності була низькою. У Харкові не «змусила себе довго чекати міська дума зі всіма її відділами», але продовольчий стан після цього аніскільки не покращився [37, с. 232]. Головні повноваження покладалися на військову адміністрацію. У Києві комендант міста полковник Адверченко запросив до себе представників будинкових комітетів. Все, що було потрібно коменданту – це надання «відомостей про проживаючих в їх будинках комуністів, співчуваючих і колишніх радянських службовців». За невиконання вимоги він погрозив розстрілом. «Багато ким з голів будинкових комітетів ця вимога була виконана більш ніж сумлінно» [37, с. 354]. Населення швидко розчарувалося в добровольцях. В тилу Добровольчої армії в деяких населених пунктах не була навіть відновлена влада, тільки «зрідка вибрані старшини і старости» [37, с. 258]. У грудні 1918 р. в Одесі, на виборах до міської думи більшість голосів отримали домовласники. Пояснювалося це «крайньою інертною населення по відношенню до виборів взагалі» [37, с. 577].

Мало чим відрізнялося ставлення міського населення і до махновців. Коли у березні 1919 р. вони зайняли Бердянськ, на стінах і заборах з'явився наказ: «Всім лікарням, аптекам й обивателям міста всі наявні запаси спирту негайно здати в штаб Махна. За невиконання будуть покарані». Ніхто наказ виконувати не збирався» [38, с. 73]. Більшість місцевих жителів відносилася до махновців негативно. «Торгівці жалілись на грабежі й погану торгівлю. Інтелігенція мовчазно засуджувала махновську владу й ховалася від неї. Збільшовичені робітники й ремісники вважали Махна ворогом радянської влади в на контакти з повстанцями не йшли. Рибалки ображались не неможливістю тепер займатися рибним ловом» [38, с. 198]. Засвоївши уроки весни 1919 р., у жовтні махновці намагалися по-іншому будувати свої відносини з жителями Бердянська. Комендант міста наказав, «по-перше, всім махновцям платити за вхід до театрів Бердянська; по-друге, населенню приступити до виконання повсякденних робіт; по-третє, домовласникам привести в належний санітарний стан приміщення будівель і територію перед ними» [38, с. 199]. Коли місто після відходу махновців і білих залишилося без влади, «у Бердянську відновилася звична влада земства і земської управи, якої, щоправда, майже ніхто з місцевих жителів не помічав. Місто було надане в розпорядження самому собі» [38, с. 213].

Третє, і останнє пришествя більшовиків до України відродило колишні недоліки радянської влади, зовсім не сприяючи позитивному відношенню до неї пересічних громадян. На місцях панував повний хаос і свавілля від низу до верху. У січні 1920 р. Харківський губернський ревком звинуватив повітові ревкоми в тому, що місцеві Ради розклеюють на залізничних станціях оголошення «з точною вказівкою напрямку руху різних частин військ» [39, арк. 29]. Самовільні реквізиції прийняли такі масштаби, що потребували спеціальних заходів вищих інстанцій. Все той же Харківський губернський ревком був вимушений звернутися по допомогу до Надзвичайної комісії: «Ніякого сепаратного самопостачання службовців допущено бути не може. Всі реквізовані речі і продовольство пропонується здавати у відповідні відділи ревкому» [40, арк. 9]. Старобільський повітовий ревком заборонив без свого відома «проводити в місті обшуки або арешт, а також реквізиції або конфіскації» [41, арк. 43в.]. Тоді ж голова Старобільського ревкому вимагав від всіх завідувачів відділів «утримуватися від видання самостійних наказів» [42, арк. 14]. Це було не останнє звернення до завідувачів з приводу якості їх роботи. У березні 1920 р. ситуація в адміністративному апараті викликала сувору оцінку: «У радянських установах службовці досить різко і грубо поводяться з відвідувачами, чим порушують незадоволеність останніх. Поведінка з прохачами у революційний час повинна бути не хамською, як це було при царюванні Миколи Другого» [42, арк. 44]. Грубість у відносинах з громадянами була зворотною стороною неробства у робочий час: «Деякі завідувачі халатно відносяться до виконання своїх прямих обов'язків, роботи у відділах абсолютно немає» [42, арк. 54]. Виконавча вертикаль практично була відсутня, паперовий кругообіг не ніс в собі конкретної роботи: «Не дивлячись ні на які накази і розпорядження, на місцях мало робиться в галузі будівництва радянської влади, всі видавані накази не виконуються» [42, арк. 55].

Недовге перебування у Києві поляків створило в київських органах управління суцільний хаос. А. Гольденвейзер загадував: «Ми мали польську комендатуру, українську комендатуру, губернського комісара Преснухіна, якийсь сурогат міського управління. Все це не налагоджувалося і функціонувало надзвичайно безладно і розгублено» [6, с. 62]. Відновлення колишнього порядку, зруйнованого більшовизмом, стало надзвичайно важким або навіть неможливим. «Ні банки, ні магазини, ні міські установи, ні суд ожити і воскресити тепер не встигли або не змогли. Меблі, діловодство, архіви, запаси за декілька місяців, що протекли, продовжували розкрадатися і руйнуватися». Більшість штатних співробітників колишніх органів управління остаточно покинула Київ ще у листопаді 1919 р. [6, с. 62].

Більшовики ж продовжували не дуже успішну діяльність по налагодженню управління, зустрічаючи явний або прихований опір населення. Голова Старобільського ревкому, вимагаючи від громадян надання шкір убитої худоби, через місяць обурено констатував, що «донині ніхто не здав жодної шкіри, хоча худоба вбивається щодня». Далі слідувала суворі вимога негайно здати шкіри, в іншому випадку загрожували обшук, конфіскація товару і вирок суду [41, арк. 40]. Харківський відділ юстиції, наводячи лад з розподілом

повноважень, звинувачував народних суддів, які «приймають до свого виробництва справи про розлучення в тих місцевостях, де вже встановлені підвідділи записів актів цивільного стану» [43, арк. 232]. Продовжувалася практика мобілізацій, зокрема, комунальний підвідділ Харківського раднаргоспу просив провести примусову мобілізацію нетрудового елемента і ув'язнених, щоб щодня висилати 100 чоловік «для робіт по риттю могил на Кирило-Мефодіївському кладовищі, бо ситуація з робочими руками на кладовищі в надзвичайно важкому стані» [44, арк. 126]. Продовжувалася традиційна боротьба з бюрократизмом. У травні 1920 р. Харківський губернський з'їзд Рад прийняв резолюцію: «Всім ставиться в обов'язок боротися всіма заходами проти канцелярської тяганини і саботажу» [45, с. 114]. Але і до осені 1920 р. ніщо не змінилось. Голова виконкому Чистяківської ради у жовтні з обуренням констатував, що «співробітники неакуратно приходять на заняття, влаштовують якісь дружні бесіди». Винним у подібних порушеннях загрожував арешт «на 10-15 діб з виконанням своїх прямих обов'язків». Їх повинні були притягати до відповідальності «нарівні з дезертирами праці» [46, арк. 112]. У тому ж місяці революційний трибунал у Слов'янську засудив саботажника до примусових робіт. В резолюції трибуналу йшлося: «Халатність, нехлюйство, некоректна поведінка з громадянами, канцелярська тяганина повинні розглядатися як саботаж, і винні – притягуватися до суду ревтрибуналу» [47, арк. 37]. У знов зайнятих районах більшовики брали під контроль всю торгівлю, вимагали здавати надлишки продовольства, закривали і опечатували торгові точки. Навчені гірким досвідом, жителі вважали за краще обмінювати продукти в місті на речі, рятуючи своє майно від реквізицій [48, арк. 31]. Загальним підсумком багаторічної війни став «цілком пасивний настрій» населення міст України [45, с. 711].

Ставлення міського населення України до влади у 1917-1920 рр., головним чином, характеризувалося поступовим зростанням байдужості до політичної сфери діяльності, бажанням пристосуватися до будь-яких нових реалій, зосередженням на фізичному виживанні. Мешканці міст ставали найуразливішою частиною суспільства і несли найбільші тяготи, жертви і обмеження при черговій зміні правлячої сили. З приходом будь-яких самозваних визволителів все швидше розвивався процес втрати довіри до нового уряду. Влада дистанціювалась від суспільства за допомогою канцелярської тяганини, на словах ведучи з нею нескінченну і безуспішну боротьбу. Суспільство по відношенню до влади розділилося на дві групи. Перша, прагнучи вижити за всяку ціну, йшла на службу будь-якому режиму. Влада, в першу чергу, прагнула прогнати саму себе, і деякі громадяни хотіли стати частиною влади. Друга група вважала за краще за всяку ціну зберегти самостійність, автономність, особистий простір від тотального контролю. Спроба повернення до колишніх форм державного устрою, що здійснювалася з різним ступенем успішності при гетьмані і білогвардійцях, при поляках закінчилася повною невдачею. Нескінченні зміни порушили межу міцності суспільства, його здатність до відновлення. При більшовиках, в умовах одержавлення всіх сторін суспільного життя, виникали все нові й нові установи, що вело до зростання управлінського персоналу і до зниження його професійного рівня. Некомпетентність влади штовхала її до надзвичайних методів управління. Міське населення переконувалося у нездатності радянських управлінь вирішити які б то ні було проблеми, і спиралося виключно на власні сили і можливість. Воно намагалось компенсувати недоліки в роботі офіційних органів шляхом створення низу самодіяльних структур – профспілок, кооперативів, будинкових комітетів. Тут знаходилося джерело суперечностей між державою і суспільством, що викликало опір міських жителів, частіше пасивний, на рівні саботажу розпоряджень.

Джерела та література

1. Литвин В.М. Україна: доба війн і революцій (1914 – 1920). [Текст]: монографія / В.М. Литвин. – К.: Альтернатива, 2003. – 485 с.; Михненко А.М. Історія Донецького басейну другої половини XIX – першої половини XX ст. [Текст]: монографія / А.М. Михненко. – К.: Донецьк: Юго-Восток ЛТД, 2003. – 439 с. ; Рубльов О.С. Українські визвольні змагання. 1917-1921 рр. [Текст]: монографія / О.С. Рубльов, О.П. Реєнт. – К., 1999; Солдатенко В.Ф. Українська революція: історичний нарис. – К.: Либідь, 1999. – 976 с. ; Яневський Д. Політичні системи України 1917-1920 років: спроби творення і причини поразки [Текст]: монографія / Данило Яневський. – К.: ДУХ І ЛІТЕРА, 2003. – 767 с.
2. Бойко В.М. 1917 рік на Чернігівщині [Текст]: іст.-краєзн. нарис / В.М. Бойко, Т.П. Демченко, О.В. Оніщенко; НАН України, ін-т історії України, ін-т європейських досліджень, Сіверський ін-т регіон. дослідж. – Чернігів: Сіверянська думка, 2003. – 128 с. ; Історія міста Харкова XX століття [Текст] / О.Н. Ярмиш, С.І. Посохов, А.І. Епштейн та ін. - Харків: Фоліо: Золоті сторінки, 2004. – 685 с. ; Мазур П.И. 1917 год. Мариуполь: от февраля до октября: исторические хроники / П.И. Мазур. – Мариуполь: Азовье, 2007. – 39 с.; Чоп В.М. «Вольный Бердянск»: місто в період анархістського соціального експерименту (1918 – 1921 роки): монографія / Чоп В.М., Лиман І.І. – Запоріжжя: РА «Тандем-У», 2007. – 479 с.
3. Реєнт О.П. Українська революція і робітництво: соціально-політичні і економічні зміни 1917-1920 рр. К., 1996. – 265 с.
4. Андрусишин Б.І. У пошуках соціальної рівноваги. Нарис історії робітничої політики українських урядів революції та визвольних змагань 1917-1920 рр. / Б.І. Андрусишин. - К.: Вид-во Федерації профспілок України, 1995. – 192 с.
5. Верстюк В.Ф. Махновщина: селянський повстанський рух на Україні (1918 – 1921). [Текст]: монографія / В.Ф. Верстюк. – К.: Наукова думка, 1991. – 365 с.; Горак В.П. Повстанець чи бандит. Трагедія отамана Григор'єва (1919 рік) / В.П. Горак // Вітчизна. – 1992. – № 11. – С. 124-132; Карасьов М.І. «Бандит» Зелений (з історії громадянської війни в Україні) / М.І. Карасьов // Київ. – 1991. – № 11. – С. 82-92; Кульчицький Ю. Шаблі з плугів: український повстанський рух у визвольних змаганнях. [Текст]: монографія / Юрій Кульчицький. – Львів: б.в., 2000. – 260 с.; Ткаченко В.С. Отаманщина: події 1917-1920 рр. на Україні. / В.С. Ткаченко // Віче. – 1992. - № 8. – С. 152-159; № 9. – С. 119-145; № 12. – С. 119-145.
6. Революция на Украине по мемуарам белых. Составил С.А. Алексеев, под редакцией Н.Н. Попова. Государственное издательство. Москва-Ленинград, 1930 г. Репринтное воспроизведение издания 1930 г. Киев, Политиздат, 1990 г. – 436 с.
7. Грушевський М.С. На порозі Новій Україні: гадки і мрії. – К.: Наукова думка, 1991. – 128 с.
8. Вольный Юг. № 8. 30 ноября 1917 г.
9. Винниченко В.К. Відродження нації. Частина II. Київ – Відень, 1920. Репринтне видання. К.: Вид-во політичної літератури України, 1990. – 328 с.

10. Вольный Юг. № 35. 10 января 1918 г.
11. Вольный Юг. № 37. 12 января 1918 г.
12. Вольный Юг. № 44. 20 января 1918 г.
13. Голос труда (Никополь). № 1. 15 февраля 1918 г.
14. Южная заря (Екатеринослав). № 2. 10 мая 1918 г.
15. Тэффи Н.А. Житье-бытье: Рассказы. Воспоминания. – М.: Политиздат, 1991. – 445 с.
16. Державний архів Харківської області (далі – ДАХО), ф. 304, оп. 1, спр. 883.
17. ДАХО, ф. 304, оп. 1, спр. 3453.
18. ДАХО, ф. 304, оп. 1, спр. 3461.
19. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО), ф. 1118, оп. 1, спр. 3.
20. ЦДАВО, ф. 1118, оп. 1, спр. 25.
21. ЦДАВО, ф. 1216, оп. 2, спр. 1.
22. Центральний державний військовий архів Російської Федерації (далі – ЦДВА), ф. 40238, оп. 1, спр. 3с.
23. Р.Б. Гуль. Киевская эпопея. // Архив русской революции. Т. 2. Сост. И.В. Гессен. – М.: Современник, 1991. – 288 с.
24. Гражданская война на Украине 1918-1920. Сборник документов и материалов в трех томах, четырех книгах. Под редакцией проф. И.К. Рыбалки. К.: Наукова думка, 1967. Том первый, книга вторая. Под редакцией чл.-корр. АН УССР Н.И. Супруненко, проф. М.А. Рубача. – 490 с.
25. Винниченко В.К. Відродження нації. Частина III. Київ – Відень, 1920. Репринтне видання. – К.: Вид-во політичної літератури України, 1990. – 542 с.
26. Евгений Яконовский. Фарфоровая кокарда. [Електронний ресурс] - Режим доступу: http://www.dk1868.ru/history/FARF_KOK.htm.
27. Красная смута: сб. ист. лит. произв. Сост. Р.Г. Гагкуев. М.: Содружество «Посев», 2011. – 624 с. – (Серия «Голоса истории»).
28. Державний архів Дніпропетровської області (далі – ДАДО), ф. Р-158, оп. 1, спр. 1, арк. 3.
29. Державний архів Російської Федерації (далі – ДАРФ), ф.Р-440, оп. 1, спр. 110.
30. ДАРФ, ф.Р-440, оп. 1, спр. 34а.
31. ДАДО, ф. Р-4367, оп. 1, спр. 48.
32. ДАДО, ф. Р-4367, оп. 1, спр. 38.
33. ЦДВА, ф. 40238, оп. 1, спр. 24.
34. Донецький обласний державний архів (далі – ДОДА), ф. 2559, оп. 1, спр. 1.
35. ДАХО, ф. 306, оп. 1, спр. 105.
36. ЦДВА, ф. 40238, оп. 1, спр. 37.
37. Гражданская война на Украине 1918-1920. Сборник документов и материалов в трех томах, четырех книгах. Под редакцией проф. И.К. Рыбалки. К.: Наукова думка, 1967. Том второй. Под редакцией проф. С.М. Королевского. К., 1967. – 916 с.
38. Чоп В.М., Лиман І.І. «Вольный Бердянск»: місто в період анархістського соціального експерименту (1918 – 1921 роки). – Запоріжжя: РА «Тандем-У», 2007. – 479 с.
39. ДАХО, ф. Р-202, оп. 2, спр. 6с.
40. ДАХО, ф. Р-202, оп. 2, спр. 5с.
41. Державний архів Луганської області (далі – ДАЛО), ф. Р-1173, оп. 1, спр. 3.
42. ДАЛО, ф. Р-1173, оп. 1, спр. 5.
43. ДАХО, ф. Р-202, оп. 2, спр. 11с.
44. ДАХО, ф. Р-202, оп. 1, спр. 11.
45. Гражданская война на Украине 1918-1920. Сборник документов и материалов в трех томах, четырех книгах. Под редакцией проф. И.К. Рыбалки. – К.: Наукова думка, 1967. Том 3. Под редакцией доц. Н.К. Колесника. – К., 1967. – 910 с.
46. ДОДА, ф. Р-870, оп. 1, спр. 2.
47. ДОДА, ф. Р-1527, оп. 1, спр. 3.
48. ДАРФ, ф. 5881, оп. 1, спр. 158.

Попов В. Ж. Отношения власти и населения городов Украины в 1917-1920 гг.

В статье рассматривается влияние органов управления в Украине на повседневную жизнь жителей промышленно развитых городов в период национально-демократической революции 1917-1920 гг. Определены особенности функционирования государственного механизма в обстановке глубоких социальных сдвигов на разных этапах революции. Анализируются последствия некомпетентности сотрудников властных учреждений, основные методы руководства общественной жизнью и попытки различных социальных групп самостоятельно регулировать свою жизнедеятельность.

Ключевые слова: жители городов Украины, национально-демократическая революция 1917-1920 гг., государственное управление, местное самоуправление, управленческий профессионализм, саботаж.

Popov V. Relations of power and populations of cities of Ukraine in 1917-1920

Influencing of organs of management in Ukraine on the everyday life of habitants of the industrially developed cities in the period of national-democratic revolution 1917-1920 is considered in the article. The features of functioning of state mechanism in the situation of deep social changes on different stages of revolution are defined. The consequences of incompetence of employees of imperious establishments, basic methods of guidance by the public life and independently to regulate the attempts of different task forces the vital functions are analyzed.

Keywords: habitants of cities of Ukraine, national-democratic revolution 1917-1920, state administration, local self-government, administrative professionalism, sabotage.